

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО
СУДОЧИНСТВА: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ**

98473

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ЗАХИСТУ СВІДКІВ І ПОТЕРПІЛИХ У НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ	5
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАСОБІВ (ЗАХОДІВ) ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЩО БЕРУТЬ УЧАСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ	16
РОЗДІЛ ІІІ. ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ КОМПЛЕКСНОЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ СВІДКІВ ТА ПОТЕРПІЛИХ В РАМКАХ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА	20
ВИСНОВКИ.....	29
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	31

ВСТУП

Боротьба з організованою злочинністю, тероризмом та корупційними злочинами є одним з найбільш серйозних викликів сьогодення в Україні та світі. В рамках відповідних кримінальних проваджень проводяться різні слідчі (розшукові) дії, мета яких — отримання достовірних відомостей та фактів про обставини злочину. Найбільшу користь для слідства в цьому випадку приносить свідок, який безпосередньо сприймав обставини злочину. Цей факт призводить до того, що відповідні злочинні угруповання вчиняють тиск на свідків, погрожуючи їм чи їх близьким. Зважаючи на інтереси слідства, а, також, що Конституція України в ст. 3 проголошує людину, її життя та здоров'я, недоторканість і безпеку найвищою соціальною цінністю, необхідним є забезпечення безпеки свідкам, потерпілим та іншим особам в рамках відповідного правового інституту. Наявний в Україні інститут забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства є недостатньо ефективним, використання зарубіжного досвіду та рекомендацій міжнародних організацій з приводу цього явища дозволять вичленити наявні проблеми та розробити шляхи їх подолання.

Дослідженням вказаної проблеми в різний час займалися такі вчені як В.С. Зеленецький та М.В. Куркін, на дисертаційному та монографічному рівні відповідно. Окремі питання інституту захисту учасників кримінального судочинства досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені: М.Ю. Азаров, А.Н. Ахпанов, В.П. Бахін, В.І. Бояров, Л.В. Брусніцин, В.К. Весельський, В.В. Войников, В.І. Галаган, В.В. Гевко, О.В. Гогусь, О.О. Гриньків, Ю.В. Гуцуляк, О.Ю. Єпіхін, Є.В. Жаріков, О.О. Зайцев, Н.С. Карпов, Є.Є. Кондратьєв, В.С. Кузьмічов, Є.Д. Лук'янчиков, А.О. Ляш, В.Т. Малярєнко, М.В. Новикова, М.А. Орлеан, Т.І. Панасюк, Н.В. Пелипенко, М.А. Погорецький, К.О. Ромодановський, С.М. Стахівський, А.А. Тимошенко, Р.Р. Трагнюк, В.М. Тертишник, О.В. Усенко, В.Я. Шапакидзе, Л.М. Шестопалова, С.П. Щерба, А.А. Юнусов, С.О. Янін та ін. Проте, не

зважаючи на масивний перелік дослідників, існує необхідність в подальшому опрацюванні зарубіжного досвіду, зокрема, країн ЄС, з подальшим виробленням рекомендацій з вдосконалення національного законодавства. Це зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Метою роботи є порівняльно-правовий аналіз та вироблення рекомендацій, практичних положень для вдосконалення вітчизняного інституту забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, зокрема, шляхом внесення змін до кримінального процесуального законодавства та положень, що визначають діяльність уповноважених органів в цілях приведення їх до вимог міжнародних стандартів. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: 1) визначити поняття, мети і завдання інституту забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства; 2) вивчити зарубіжний досвід організації відповідного інституту в рамках різних правових систем; 2) проаналізувати стандарти та рекомендації європейських міжнародних регіональних організацій, визначити відповідність українського законодавства названим вимогам; 3) визначити особливості правового регулювання, характеристику заходів забезпечення в США та країнах Європи; 4) сформулювати конкретні пропозиції по вдосконаленню вітчизняного кримінально-процесуального законодавства та базового закону, яким регулюються відносини щодо захисту учасників кримінального судочинства; 5) зробити висновки про можливість впровадження комплексної системи захисту свідків та інших учасників кримінального судочинства, відомої як Програма захисту свідків — ПЗС, в Україні.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, що виникають внаслідок застосування заходів забезпечення безпеки до учасників кримінального судочинства, зокрема, свідків та потерпілих.

Предметом дослідження є комплексний інститут забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, зарубіжний досвід та практика його застосування, а також, власне, заходи забезпечення безпеки учасників.

Методологічну основу дослідження становить сукупність методів, яка визначається метою роботи та поставленими завданнями. Аналітичний і логічний методи дозволили здійснити відбір та аналіз інформації за темою дослідження. Історично-правовий метод сприяв визначенню розвитку досліджуваних відносин в історичному розрізі, зокрема, вивченню розвитку законодавства досліджуваного інституту. Для аналізу і характеристики сучасних нормативно-правових актів та наукових праць, присвячених забезпеченню безпеки учасників кримінального процесу, використовували порівняльно-правовий і описово-аналітичний методи. Формально-юридичний метод дозволив здійснити дослідження змісту правових документів, що регулюють забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства.

РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ЗАХИСТУ СВІДКІВ І ПОТЕРПІЛИХ У НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Ефективність кримінального судочинства багато в чому залежить від повноти та всебічного розслідування обставин справи, встановлення фактів та відомостей, що дозволяють правильно оцінити докази та прийняти рішення у конкретному провадженні. Найбільш важливим та «достовірним» джерелом таких фактів та відомостей завжди вважали показання свідків, потерпілих та інших учасників кримінального провадження, хоча й за такими доказами немає наперед встановленої сили. Правдиві показання свідків дозволяють перевірити отримані в ході досудового розслідування відомості, встановити належність доказів, виявити нові. Таким чином, забезпечення участі свідків та інших осіб у кримінальному судочинстві є одним із головних завдань органів досудового розслідування та суду. На жаль, на практиці трапляються ситуації, коли потерпілі чи свідки відмовляються давати показання чи ухиляються від вчинення процесуальних дій, змінюють свої попередні свідчення (що є вирішальним при дотриманні принципу безпосередності дослідження доказів

судом) надають неповні чи недостатньо чіткі показання з огляду на реальну чи потенційну загрозу застосування до них, їх родичів та членів сімей насильства, залякування, психічного примусу чи інших форм протиправного впливу.

Згідно із матеріалами опитування прокурорів та слідчих: 40% проваджень по злочинах проти життя і здоров'я особи мав місце протиправний вплив на свідків. За формами впливу перше місце посідає насильство — 43% випадків, на другому місці підкуп — 23%. В результаті таких дій близько третини осіб, що брали участь у кримінальному судочинстві, змінювали свідчення, ще третина — ухилялися від кримінального провадження [13, с. 208]. Важливо зауважити, що такий стан речей викликає недовіру осіб до органів правопорядку та правосуддя. Нemoжливiсть захистити своїх громадян призводить до того, що більшість осіб бояться заявляти про факти та відомості, що можуть бути використані для цілей кримінального провадження. Особливо гостро ця проблема відчувається на фоні вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів (резонансних та корупційних злочинів, військових злочинів), коли залякування свідків та потерпілих пов'язано з необмеженими можливостями організованої злочинності, в Україні в тому числі.

Вирішенням проблеми є забезпечення захисту свідкам та потерпілим у кримінальному судочинстві. Під захистом слід розуміти забезпечення стану безпеки таким особам в рамках їхнього статусу як учасників кримінального провадження.

В.Я. Шапакідзе виділяє процесуальну безпеку свідків як загальне поняття, складовими якої є фізична, психологічна та матеріальна безпека. Фізична безпека — це стан захищеності особи від будь-якого неправомірного посягання на її життя, здоров'я, тілесну недоторканність, свободу пересування та вибір місця перебування або проживання. Психологічна безпека — це стан захищеності особи від будь-якого вторгнення в її психічну діяльність у зв'язку з участю у кримінальному процесі, що штучно створює критичну життєву ситуацію у вигляді стресів, конфліктів, кризи і (або) спричинює супутню шкоду її здоров'ю. Матеріальна безпека — це стан захищеності особи від будь-якого

неправомірного посягання на її майно, наявні або потенційні доходи та матеріальні гарантії повноцінного учасника кримінального судочинства [20, с. 8].

Таким чином поняття захисту свідків та потерпілих повинно включати в себе забезпечення всіх трьох складових. Проте, поняття забезпечення безпеки у законі та теорії кримінального процесу нетотожне, при цьому в теорії наразі немає загальноприйнятого визначення «забезпечення безпеки».

А.А. Юнусов вважає, що забезпечення безпеки учасників кримінального процесу та інших осіб – це діяльність компетентних органів, що спрямована на створення умов, за яких життю та здоров'ю цих осіб не загрожує небезпека, або усунення небезпеки [5, с. 107]. Дане визначення не розкриває всіх суттєвих ознак забезпечення безпеки свідків та потерпілих, є доволі загальним.

В.М. Тертишник використовує таке визначення: забезпечення безпеки учасників кримінального процесу – це здійснення правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, здоров'я, житла, майна, честі та гідності цих осіб від протиправних посягань з метою створення необхідних умов для належного здійснення правосуддя [5, с. 107]. Це поняття є більш вдалим, оскільки вказує на характер заходів, що застосовуються, їх завдання, та, головне, мету — належне здійснення правосуддя.

Законодавство України також оперує поняттям «забезпечення безпеки». У ст. 1 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [3] зазначено, що під забезпеченням безпеки слід розуміти здійснення правоохоронними органами правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, житла, здоров'я, майна осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, тобто у виявленні, попередженні, припиненні, розкритті або розслідуванні злочинів, а також у судовому розгляді кримінальних справ від протиправних посягань.

Важливо зауважити, що використовують саме термін «забезпечення безпеки», а не «захист», останнє вважається наданням правової допомоги захисником, відповідно до норм КПК. Однак, з огляду на міжнародне

законодавство у цій сфері, традиційно склалося, що захист свідків частіше пов'язують саме із забезпеченням їхньої безпеки в рамках відповідних програм захисту свідків — ПЗС. Такі програми діють у більшості країн світу, являють собою комплексний інститут, що передбачає систему процесуальних гарантій, засобів та заходів, що у сукупності перешкоджають будь якому протиправному посяганню на життя та здоров'я, майно зазначених осіб та їх близьких.

Історично склалося, що найбільший досвід у встановленні та розвитку відповідного інституту мають США, де нині функціонує ефективна й надійна система підтримки жертв злочинів та громадян, які добровільно співпрацюють із правоохоронними органами та ризикують зазнати посягань злочинців [6, с. 90]. Передумовою створення програми захисту свідків (ПЗС) стала наполеглива боротьба з американсько-італійською мафією у 1960-х роках. Першим свідком, який і спровокував виникнення відповідної програми був Джозеф Валачі — перший член італо-американської мафії, який наважився свідчити в суді. Взамін на детальні покази про внутрішню структуру мафії він отримав особистих охоронців довічно, утримувався в особливих умовах, був обмежений у спілкуванні через спеціально визначених осіб [6, с. 90]. Таким чином, обов'язок свідчити у суді був підкріплений відповідним гарантіями з боку держави. Дану справу можна вважати пілотною, вона заклала основні ідеї про систему засобів та заходів, що убезпечують свідків, продемонструвала можливість органів влади захистити добросовісних громадян. Це дозволило не тільки посилити довіру до уряду, а й забезпечило подальші викриття мафіозних кланів.

В подальшому законодавство США пройшло еволюційний шлях, розширювало перелік засобів та заходів, що убезпечують свідків, а також створило комплексну систему норм, що дозволяє говорити про міжгалузевий характер цього інституту. Наприклад, у 1968 році відповідно до Комплексного закону «Про контроль над злочинністю» правоохоронні органи США, оберігаючи життя свідка, отримали можливість використати відеозапис його

показань. При цьому суду, якщо це здійснювалося у «державних інтересах», було надано право приймати такі показання як докази.

У 1970 році Конгрес США прийняв закон «Про контроль за організованою злочинністю», який наділяв Генерального прокурора США правом виділяти кошти на забезпечення захисту свідків, котрим загрожує небезпека [5, с. 24]. Але згідно з цим законом надання захисту було передбачено лише свідкам у справах, пов'язаних з організованою злочинністю, а у справах загальнокримінальної спрямованості свідки та інші учасники процесу не були захищені. Тобто, було введено критерії для визначення категорій справ та осіб, які потребують захисту, зроблено це з метою уникнення зловживань та раціонального використання засобів та заходів. В даному випадку можна говорити про впровадження принципу пропорційності при застосуванні відповідних заходів до свідка, коли отримана користь є відповідною затracеним засобам.

У подальшому, на виконання вищезазначеного закону, в США було прийнято низку правових актів, що сприяли розвитку інституту забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а саме: Програма щодо захисту свідків (1982), закони «Про захист жертв і свідків злочинів» (1982), «Про реформу системи забезпечення безпеки свідків» (1984), «Про контроль за злочинністю» (1984), «Про права потерпілих і реституції» (1990).

Програма щодо захисту свідків (1982) закріпила за правоохоронними органами повноваження щодо створення свідкові особливих умов для забезпечення його безпеки. Зокрема, згідно з цією Програмою, захист може здійснюватися у випадках, коли свідок надає усю відому йому інформацію для здійснення правосуддя; свідок і члени його сім'ї, які беруть участь у кримінальному процесі, ризикують життям; можлива повна або часткова компенсація владою штату або місцевими органами коштів на організацію заходів безпеки [23; 24].

Основна мета прийняття закону «Про захист жертв і свідків злочинів» [23] – «надання громадянам відносно безпечних та більш прийнятних форм

участі у кримінальному процесі, підвищення їхньої захищеності та значимості у судочинстві». Законом також передбачено кримінальну відповідальність за здійснення таємного впливу на жертву чи свідка злочину, удосконалено механізм відшкодування завданих збитків особам, які постраждали від злочину. Так, відповідно до цього закону за залякування або замах на залякування передбачено накладення штрафу у розмірі 250 000 доларів США або позбавлення волі на строк до 10 років чи застосування обох видів покарання одночасно. У подальшому цей закон було доопрацьовано і у 1984 році прийнято закон «Про реформу системи забезпечення безпеки свідків» і закон «Про контроль за злочинністю», яким було істотно розширено коло осіб, щодо яких мають застосовуватися заходи безпеки.

Законодавча влада штатів також активно враховує задоволення потреб свідків злочинів: у 39 штатах прийнято правові акти щодо надання компенсації особам, які дають правдиві показання та потребують захисту. Крім цього, в кримінально-процесуальних законах окремих штатів закріплено конкретні норми, спрямовані на забезпечення безпеки свідка [5, с. 29].

Важливим критерієм довіри є той факт, що ця система не є винятковою прерогативою лише одного державного органу, вона є багаторівневою. Участь у забезпеченні безпеки свідків беруть як федеральні органи влади, так і органи влади штатів, окремих муніципальних служб (Служба маршалів – безпосередньо здійснює заходи, спрямовані на забезпечення безпеки свідків; приміщення для переселення учасників кримінального процесу надає влада штатів; органи влади графств та окремих міст вирішують питання щодо працевлаштування свідків) [21; 24].

Нині Федеральна програма безпеки свідків (WITSEC) є найтривалішою програмою у світі, протягом 30 років вона підпорядковується Службі судових приставів. Основним елементом її роботи є секретність і постійне переміщення. Також практикується зміна особистих даних свідків та членів їх сімей. Зважаючи на суттєву затратність Програма діє лише на незначну кількість осіб,

зважаючи на критерії, це особи, які знаходяться в особливо небезпечному стані [17, с. 124; 21; 24].

Таким чином, можна говорити про поступове розширення в законодавстві США кола осіб та заходів, що використовувалися для захисту свідків з одночасним перетворенням базового закону на комплексний міжгалузевий акт, що регулює наступні питання. WITSEC стала зразком для таких програм по всьому світі. У Канаді та Австралії діють аналогічні федеральні програми, які співіснують з програмами, встановленими окремими штатами [17, с. 123].

У ФРН відповідний інститут та правова база сформувалися значно пізніше, ніж у США. Довгий час у ФРН такі заходи здійснювали спеціальні підрозділи поліції, що керувалися у своїй діяльності відомчими нормативними актами МВС та Міністерства юстиції, які нерідко вступали в протиріччя з чинним законодавством, що було пов'язано з дискреційним характером повноважень органів, які приймали рішення [18, с. 195]. В середині 1980-х років уперше було застосовано заходи забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства під час розслідування злочинів, вчинених мотоциклетними бандами у Гамбурзі. В подальшому їх систематично здійснює Федеральне управління кримінальної поліції [5, с. 33].

У ФРН суттєве розширення прав потерпілого у кримінальному процесі було закріплене в законі «Про захист жертви», який набув чинності у 1987 році. У зв'язку з цим КПК було доповнено новим розділом «Інші права потерпілого».

В.О. Казакова зазначає, незважаючи на те, що закон щодо захисту свідків та потерпілих у ФРН було прийнято, механізм забезпечення безпеки таких осіб упродовж тривалого часу не було відпрацьовано. Тому ФРН обмежувалася застосуванням щодо свідків можливих заходів забезпечення їх безпеки. Так, у 1995–1996 роки в провадженні федеральних органів та органів федеральних земель знаходилося 480 справ, у яких було застосовано заходи забезпечення безпеки. Найпоширенішим з-поміж них була зміна місця проживання свідка, що потребувало значних фінансових витрат [18, с. 195].

Заходи забезпечення безпеки свідків здійснювалися відповідно до спільної директиви робочої групи II «Внутрішньої безпеки», яка входила до складу Конференції (ради) міністрів та сенаторів внутрішніх справ земель. Застосування заходів забезпечення безпеки свідків ґрунтувалось на кримінально-правових принципах, які регулюють діяльність поліції, зокрема принципу крайньої необхідності. Однак за потреби їх розширення (збільшення обсягу та урізноманітнення) німецькі фахівці дійшли висновку, що наявної нормативної бази недостатньо для вирішення цієї проблеми [5, с. 35].

У 1998 році у ФРН прийнято закон «Про регулювання питань забезпечення безпеки свідків, яким загрожує небезпека», згідно з яким до осіб, які підлягають захисту, належать свідки (потенційні свідки), які дають або можуть дати істотні показання з метою розкриття особливо тяжких злочинів, зокрема насильницьких злочинів терористичного характеру та інших, вчинених організованими групами, а також їхні родичі та близькі, якщо їхньому життю, здоров'ю чи добробуту загрожує небезпека. Цим законом було передбачено процедуру прийому до програми захисту свідків і після її завершення. Застосовуваний захід захисту свідка може бути скасовано, якщо особа досягла його реалізації шляхом обману, погрози, підкупу, умисного надання недостовірних чи неповних даних [5, с. 34].

Цим законом також передбачено такі заходи забезпечення безпеки свідків як використання відеозапису показань свідків, особливо дітей, потерпілих від насильницьких злочинів; забезпечення конфіденційності персональних даних свідків на всіх стадіях кримінального судочинства; надання юридичної допомоги потерпілим та свідкам.

З 1 січня 2002 року у ФРН діє закон «Про узгодження захисту вразливих свідків», що розкриває безпосередній механізм забезпечення безпеки свідків. Відповідно до пункту 1 § 1 («Сфера застосування») цього закону право на забезпечення безпеки має особа, без показань якої встановлення фактичних обставин у кримінальному процесі або з'ясування місцезнаходження обвинуваченого є суттєво утрудненими або неможливими, за умови отримання

згоди особи та у разі загрози її життю, здоров'ю, свободі чи особистому майну [5, с. 35].

Забезпечення захисту особи згідно з цим законом покладено на підрозділи поліції або відповідно до федерального права (на підставі законів земель) на відповідні установи захисту свідків. Відповідні органи та підрозділи поліції мають у своєму розпорядженні значні фінансові та матеріальні ресурси, що в межах наявної програми захисту уможливлюють забезпечення цілодобової безпеки свідків. Окрім забезпечення безпеки та фізичної недоторканості особи, значні зусилля зазвичай спрямовано на нормалізацію її психологічного стану. Це є певною запорукою отримання правдивих показань особи, яка почувається захищеною від спроб залякування, погроз, а також їх можливої реалізації [4, с. 143].

Програмою захисту свідків у ФРН також передбачено низку вимог, які мають виконувати обидві зацікавлені сторони, а саме: добровільність участі особи у програмі захисту свідків; здійснення регулярного контролю за укладеними домовленостями; спрямованість матеріальної та фінансової допомоги в межах захисту на підтримання відповідного рівня забезпечення, а не на збагачення підзахисної особи; двостороння відповідальність за забезпечення режиму конспірації щодо всіх ужитих заходів захисту свідка тощо [4, с. 143–144].

У ФРН, як і в США, розроблено комплексні програми, створено спеціальні підрозділи, що забезпечують безпеку осіб, які беруть участь і сприяють кримінальному судочинству. Наведені інститути мають багато спільного: поєднання процесуальних гарантій забезпечення безпеки з фізичним захистом осіб, їх майна та близьких; визначення категорій злочинів, за якими може бути застосований захист; визначення критеріїв «придатності» свідка до співпраці та поширення на нього захисту; гарантування фінансової та психологічної допомоги особам; використання методу зміни персональних даних; системний характер вживаних заходів: допомогу особі надають як урядові служби так і органи місцевого самоврядування (штату/округу).

Міжнародна спільнота наприкінці ХХ століття підхопила курс на розробку та впровадження інституту захисту учасників кримінального провадження, почалося активне обговорення набутого досвіду та створення загальних принципів та рекомендацій. Це пов'язано із транскордонним характером багатьох тяжких та особливо тяжких злочинів (особливо тероризму) та загальною глобалізацією, а в Європі — необхідністю уніфікації законодавства та співробітництва держав в рамках ЄС.

Важливу роль у створенні інституту забезпечення безпеки осіб, які сприяють кримінальному судочинству, відіграла Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950, а також прийнята резолюцією Генеральної асамблеї ООН від 29.11.1985 Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою. У цих документах закріплено права та інтереси громадян, які беруть участь або сприяють кримінальному судочинству, а саме – забезпечення їхньої безпеки [7; 10].

Важливим є вклад регіональних міжнародних організацій, значну кількість стандартів та рекомендацій розробила Рада Європи. Так, у 1983 році прийнято Конвенцію про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів [8]; у 1985 – Рекомендації № R (85) 11 щодо становища потерпілого у рамках кримінального права і процесу [16]; у 1987 – Рекомендації № R (87) 21 про надання допомоги жертвам і запобігання віктимізації. Найбільшу увагу у Рекомендаціях приділено жертві злочину, оскільки головне їх спрямування – зміцнення довіри до правосуддя. Зокрема йдеться про необхідність відшкодування завданої потерпілому фізичної, психологічної, матеріальної і соціальної шкоди, а також про заходи, які доцільно вживати задля заохочення жертви до співпраці з правоохоронними органами [16].

Головним надбанням Рекомендацій щодо становища потерпілого у рамках кримінального права і процесу є розроблення керівних принципів перегляду відповідного національного законодавства та практики. Крім цього, рекомендовано визначити, на які з наявних громадських та приватних організацій доцільно покласти функцію сприяння жертвам злочинів. Таке

сприяння передбачає можливість надання термінової допомоги, а саме [15; 16]: фізичного захисту від помсти злочинця; тривалої медичної, психологічної, соціальної та матеріальної допомоги; правової підтримки, спрямованої на запобігання потенційній віктимізації; сприяння під час кримінального судочинства.

Як слушно зазначає А.М. Орлеан [12, с. 88], основні європейські стандарти у сфері забезпечення безпеки осіб у кримінальному провадженні зосереджені у Рекомендаціях Rec (97) 13 та Rec (2005) 9 Комітету міністрів Ради Європи (Рекомендації РЄ), а також у Європейській конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року та Другому додатковому протоколі до неї 2001 року, Директиві Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу щодо встановлення мінімальних стандартів забезпечення прав, підтримання та захисту жертв злочинів від 25 жовтня 2012 року та у практиці Європейського Суду з прав людини. Питання взаємодії та забезпечення безпеки в окремих категоріях кримінальних проваджень врегульовано спеціалізованими міжнародними нормативно-правовими актами за різними напрямками протидії злочинності (наприклад, Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми 2005 року).

Рекомендація РЄ (97) 13 та Рекомендація РЄ (2005) 9 чітко регулюють загальні принципи, якими керуються під час застосування заходів із захисту свідків. Комітет міністрів Ради Європи вважає неприйнятним те, що система кримінального судочинства може не доставити підсудних до суду та не отримати судові рішення у зв'язку з тим, що свідки відмовилися надавати правдиві та добровільні свідчення [15].

Наведені стандарти є мінімальними вимогами, які закликають до створення ефективної системи захисту учасників кримінального судочинства шляхом імплементації відповідних рекомендацій в національному законодавстві, створюють передумови до співпраці вдосконалення інституту.

РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАСОБІВ (ЗАХОДІВ) ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЩО БЕРУТЬ УЧАСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Заходи забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства становлять ядро програми захисту свідків, водночас, не зважаючи на подібний їх перелік в законодавстві різних держав, слід говорити про суттєві відмінності в підході до їх застосування.

Серед заходів захисту в США застосовуються переселення на нове місце проживання свідка (його родини, близьких через яких може здійснюватися тиск) і забезпечення його іншими засобами захисту, якщо існує загроза його життю; видача свідку нових документів, що засвідчують особу; виплата грошей на життєво необхідні витрати (наприклад, переїзд); надання допомоги з працевлаштування тощо. Застосовуються також інші заходи для фізичного та соціального захисту, серед яких є заборона розголошення інформації про свідка та його місце проживання. Порушення заборони вважається федеральним злочином. Заходи щодо захисту свідків і потерпілих, які передбачають серйозні зміни в житті підзахисної особи (повна заміна біографії, пластична операція), застосовуються переважно щодо тих осіб, яким потрібен захист і після судового розгляду, та лише в тих випадках, коли застосування інших засобів захисту є неефективним або недостатнім [11, с 25].

Головна особливість при застосуванні вказаних заходів є їх комплексний характер. Доктрина США робить ставку умовно на «якість» свідка та важливість його показань, про що ми говорили в попередньому розділі. Тому програма захисту свідків має обмежений характер, охоплює не більше 360 осіб на рік [22; 24]. Водночас, це компенсується дійсно якісним захистом: до свідка обов'язково застосовується зміна місця проживання, прізвища, видаються нові документи та фінансова допомога. З особою, яка бере участь в програмі, укладається відповідний договір (меморандум), який визначає зобов'язання як з боку держави, так і з боку свідка. Серед них: показання в обмін на захист,

обов'язок дотримуватися вимог правоохоронних органів (не відвідувати публічні місця, не спілкуватися з визначеними особами) [11, с. 25]. Як бачимо, відповідні заходи є первинним обов'язковим елементом процедури захисту свідків, а також вимагають неабиякої дисциплінованості самої особи. Проте, як зазначає заступник федерального аторнея по федеральному округу Колумбія Дж. Рамсей Джонсон: «програми захисту свідків (як федеральна, так і штату) не володіють достатньою гнучкістю та ставлять надто високі вимоги в плані самодисципліни по відношенню до свідків та членів сімей». Він наголошує на тому, що програма повинна містити більш гнучкі заходи, які, при цьому, не потребують значних витрат. Як приклад він наводить купівлю квитка на автобус для свідка, щоб він поїхав в інше місто та провів там деякий час у родичів, або ж – оплата перебування свідка в готелі протягом декількох днів, що дало б йому можливість подолати страх подалі від тих, хто йому погрожує [22; 5, с. 125].

Слід додати, що захист свідків у США відбувається не тільки в прямій формі, заходи в рамках програми є набагато ширшими. Наприклад, у Нью-Йорку, діє спеціальна телефонна лінія зв'язку для жертв злочинів. Зателефонувавши, людина, яка піддалася нападу злочинців, може з'ясувати, де відбуваються покарання її кривдники, а також строки їхнього звільнення. Будь-який клієнт цієї телефонної служби сповіщення може зареєструвати спеціальний пароль, і тоді комп'ютерна система зв'яжеться з ним через 10 хвилин після звільнення ув'язненого. Якщо абонент не відповість, комп'ютер буде дзвонити йому щопівгодини протягом доби [11, с. 25].

Залежно від рівня небезпечності обставин, в яких опиняється особа, італійське законодавство надає різноманітні види захисту та допомоги [4, с. 141]. Відповідна спеціальна програма містить наступні їх різновиди: розміщення співпрацюючої особи у безпечному місці; збройний супровід під час її пересування; щомісячну допомогу, що відповідає середньому прожитковому мінімуму, або попередньому рівню життя до включення у програму; державну медичну допомогу; за необхідності – надання нових

документів, що засвідчують особу для членів усієї сім'ї. Таким чином, італійський підхід спирається на оцінку рівня небезпеки, що загрожує особі, в той час як доктрина США базується на «пріоритеті свідка», не диференціюючи заходи захисту залежно від характеру загроз.

Як можемо бачити, вказаний перелік заходів перекликається з тим, що містить вітчизняне законодавство (в ст. 7 ЗУ «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»). Серед неозвучених заходів закон також містить такі як особиста охорона, охорона житла і майна; видача спеціальних засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку; використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення; закритий судовий розгляд. Даний перелік не є вичерпним, можуть бути застосовані інші заходи, що не суперечать законодавству. Проте, слід зауважити, що рішення про застосування таких заходів приймається в рамках КПК, а тому вони не повинні обмежувати права обвинуваченого на захист.

Можливим доповненням вбачається закріплення таких заходів як психологічна реабілітація та підтримка; компенсація особі (за рахунок держави чи засудженого) витрат на особисту охорону та охорону майна. Останній захід є аналогом до охорони шерифа, що надається в США [9]. Не кожному особу в США можливо включити до програми захисту свідків, тому для власної безпеки такі свідки оплачують особисту охорону. Зважаючи на більш вільний характер обігу зброї та наявності її у великої кількості громадян – для США такий договір є зручним. Для громадян України більш доцільним вважаємо закріпити відповідне право на відшкодування витрат на особисту охорону, якщо особа бажає укласти договір з приватною охоронною організацією, а не правоохоронними органами. Таке відшкодування можна включити до переліку процесуальних витрат в КПК. Підставами для такого рішення може бути суттєва недовіра свідка кадровим підрозділам МВС, зокрема, у випадках

свідчення проти колишніх/поточних працівників органів правопорядку, державних службовців, що обіймають високі посади, політичних діячів тощо.

Також варто зауважити, що згідно з українським законодавством застосування більшості радикальних заходів (заміна документів, зміна зовнішності та переселення в інше місце проживання) можливі лише за згоди свідка, з одночасним погодженням зі сторони компетентного органу та лише у виняткових обставинах. У США дане питання врегульовано відповідною угодою, що значно підвищує ефективність вказаних заходів.

Найбільш суттєва різниця у застосуванні заходів захисту в США та Україні полягає в тому, що вітчизняне законодавство не ставить за критерій важливість свідка для слідства, фактично, надаючи охорону будь кому, хто звернеться з відповідною заявою. Таким чином, маємо систему, яка працює на кількість свідків, а не на їх якість. Це призводить до того, що найбільш популярним засобом залишається особиста охорона, яка не завжди є надійним чи належним заходом. Безумовно, цей засіб є відносно дешевим, проте навіть він не завжди реалізується. Іноді за свої «послуги» відповідні працівники спецпідрозділів ще й вимагають плату [5, с. 127]. Окрім того, в сучасних умовах, у великому місті, фізичних засобів захисту недостатньо, неможливо цілодобово та повсякчас охороняти особу. Прикладом слугує нещодавнє вбивство Дениса Вороненкова, який, як стверджували, був надважливим свідком і якого посилено охороняли представники спецслужб.

Слід зазначити, що в соціальних умовах та масштабах нашої країни переселення свідка не можна назвати надто ефективним заходом. Людину із великого міста доведеться переховувати подалі від обласних центрів, але, зважаючи на необхідність згоди цієї особи, навряд чи вона погодиться покинути комфортні умови проживання, роботу, соціальне життя та переїхати в невелике місто, їй простіше відмовитися від свідчень та поспішно покинути країну. Такий захід був би виправданий за умови, що «жертви» свідка будуть суттєво винагороджені: він отримає фінансове забезпечення, пільгові умови проживання тощо. Все це, очевидно, неможливе в рамках сучасного інституту

захисту учасників кримінального судочинства, необхідними є комплексні зміни в системі заходів забезпечення, зокрема необхідним вбачається: укласти з особою, якій буде застосовуватися заходи захисту договір (контракт), в якому будуть викладені умови перебування під захистом (не з'являтися у людних місцях; не спілкуватися з деякими особами; слідкування за житлом тощо); в разі порушення умов договору особа повинна притягатися до відповідальності (штраф, арешт тощо); розширення переліку засобів (заходів) забезпечення більш гнучкими методами роботи, як от допомога психолога, повідомлення про місцеперебування підозрюваного (обвинуваченого, засудженого, звільненого), соціальне забезпечення особи на час її переміщення/переховування. Загалом же наявний комплекс заходів є відносно достатнім, проте відсутність єдиної концепції (програми) робить їх неефективними.

РОЗДІЛ III. ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ КОМПЛЕКСНОЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ СВІДКІВ ТА ПОТЕРПІЛИХ В РАМКАХ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Наразі в Україні відсутня комплексна система забезпечення захисту свідків та потерпілих у кримінальному провадженні. Основу правового регулювання в цій сфері складає Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» (надалі – Закон). Ним передбачено підстави, приводи та порядок здійснення уповноваженими органами України правових, організаційно-технічних, інших заходів, спрямованих на захист від протиправних посягань на життя, здоров'я, житло і майно осіб, які беруть участь у виявленні, попередженні, припиненні, розкритті або розслідуванні злочинів чи в судовому розгляді кримінальних справ. Метою цих заходів є створення необхідних умов для належного здійснення правосуддя.

Також чинний Кримінальний процесуальний кодекс містить положення, спрямовані на унеможливлення впливу на потерпілого чи свідків та інших

учасників кримінального судочинства. Наприклад, розділ 2 містить заходи забезпечення кримінального провадження, які покликані попередити можливий негативний вплив на зазначених осіб. А статті 56 та 66 відповідно закріплюють права свідка та потерпілого заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом [2].

Кримінальний кодекс України передбачає наступні склади злочинів, закріплення яких є важливою гарантією безпеки осіб та відповідає рекомендаціям РЄ і досвіду зарубіжних країн: ст. 380 ККУ – невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист; ст. 381 ККУ – розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист; ст. 386 ККУ – перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку.

Забезпечення безпеки тих свідків, які є засудженими у зв'язку із участю в кримінальному провадженні передбачено Кримінально-виконавчим кодексом (статті 10, 50, 104).

Вважаємо, що викладені в законодавстві норми не відповідають вимогам сучасності, адже Україна взяла курс на відповідність європейським стандартам, в галузі захисту свідків та потерпілих у тому числі. Як зазначалося, основні європейські стандарти містяться в Рекомендаціях Rec (97) 13 [14] та Rec (2005) 9 Комітету міністрів Ради Європи. Вони містять принципи, якими необхідно керуватися при захисті свідків. Належне їх впровадження на національному рівні є гарантією поєднання ефективного та справедливого судочинства з одночасним убезпеченням свідків та потерпілих від незаконного впливу.

Перш за все необхідно звернути увагу на перелік осіб, які можуть отримати захист згідно Закону [3]. Це особа, яка заявила до правоохоронного органу про кримінальне правопорушення або в іншій формі брала участь чи сприяла кримінальному провадженню; потерпілий та його представник у кримінальному провадженні; підозрюваний, обвинувачений, захисники і законні представники; цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники у справі про відшкодування шкоди, завданої кримінальним

правопорушенням; представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; персонал органу пробації; свідок; експерт, спеціаліст, перекладач і понятий; члени сімей та близькі родичі зазначених осіб.

Як бачимо з переліку осіб, захист надається сторонам та їх близьким особам. Однак, Рекомендації чітко розрізняють категорії «свідок» та «особа, яка співпрацює зі слідством». Останнім є будь яка особа, яка притягується до кримінальної відповідальності, тобто є підозрюваною, обвинуваченою чи засудженою [15]. Дані поняття важливо розмежовувати, оскільки, очевидно, до свідків (потерпілих) можуть бути застосовані засоби захисту, що не є застосовними до «осіб, які співпрацюють за слідством». Таким чином, в законодавстві необхідно чітко відмежовувати статус таких осіб, тобто, їх права та обов'язки, види засобів забезпечення їхньої безпеки. На жаль, Закон [3] не проводить розмежування, відповідні положення є загальними для обох категорій осіб, а вибір засобів захисту залишається на розсуд уповноваженого органу.

Орлеан А.М зазначає, що у юридичній практиці заходи забезпечення безпеки прийнято поділяти на короткострокові та довгострокові. При цьому перші, як правило, застосовуються у разі необхідності негайного усунення загрози, а другі – для тривалого захисту особи. В Україні механізм застосування короткострокових заходів не відрізняється від довгострокових. В перспективі це має бути змінено, оскільки останні значно витратніші. До передбачених національним законодавством короткострокових заходів можна віднести: особисту фізичну охорону, охорону житла і майна тощо. Довгостроковими заходами можуть бути: зміна особистих документів, зміна зовнішності, зміна місця роботи і навчання, переселення в інше місце проживання та інші [12, с. 91].

Також Семків Т. зауважив, що в світовій практиці щодо забезпечення захисту свідків розрізняють процесуальні та непроцесуальні заходи захисту [17, с. 123]. Процесуальні – це спеціальні правила ведення допиту свідків у межах кримінального провадження, а також процесуальний захист вразливої категорії

свідків з метою запобігання їх віктимізації. Як правило, процесуальні заходи визначено в кримінально-процесуальному законодавстві. Це, зокрема, забезпечення конфіденційності відомостей про особу в матеріалах кримінального провадження; допит слідчим суддею в судовому засіданні під час досудового розслідування, у тому числі дистанційно; впізнання поза візуальним і аудіоспостереженням; допит, впізнання та інші процесуальні дії в режимі відеоконференції, у дистанційному режимі, з використанням технічних засобів, зі створенням акустичних і/або відеоперешкод; відсторонення від посади; негласні слідчі (розшукові) дії, які проводяться на підставі КПК України в рамках кримінального провадження; закритий судовий розгляд тощо [17, с. 124]. Непроцесуальні заходи – це захист свідка через забезпечення його основних прав і свобод шляхом застосування програми захисту свідків [17, с. 123].

Фактично, процесуальні засоби захисту передбачені КПК України, їх часто застосовують на практиці, проте складнощі пов'язані з тактико-технічним аспектом їх застосування — необхідні спеціально навчені люди, які мають досвід роботи зі свідками та жертвами злочину. Подібні проблеми виникли в США на початку створення програми WITSEC, тоді для співпраці були запрошені психологи як приватні особи за договором, що допомагали проводити окремі слідчі-розшукові дії із заляканими свідками чи жертвами [21; 24]. Вважаємо, подібну практику необхідно впроваджувати в Україні, зокрема, через включення до статей КПК відповідних положень про участь психологів в окремих видах допитів та інших слідчих діях, передбачити в ст.ст. 56 та 66 КПК відповідне право для свідків та потерпілих.

Непроцесуальні заходи потребують існування в Україні відповідного інституту захисту свідків або інакше — програми захисту свідків (ПЗС). Окремі елементи ПЗС можна простежити в базовому законі, проте важко провести розмежування між процесуальними та непроцесуальним заходами, адже прийняття рішення про їх застосування завжди відбувається в рамках процесуальних дій згідно з КПК слідчим, прокурором, суддею. Перелік заходів

не є вичерпним: особиста охорона, охорона житла і майна; видача спеціальних засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку; використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; заміна документів та зміна зовнішності, зміна місця роботи або навчання; переселення в інше місце проживання; закритий судовий розгляд тощо [3]. У пункті 22 Рекомендацій РЄ (2005) 9 зазначено, що основною метою програми захисту свідків повинна бути охорона життя та особиста безпека свідків/осіб, які співпрацюють з органами правосуддя, та близьких до них людей, зокрема, забезпечення відповідного фізичного, психологічного, соціального і фінансового захисту і підтримки [15]. Аналогічні положення розглянуті нами в першому розділі в рамках ПЗС в США та ФРН, в яких вказувалося на важливості поряд із фізичним захистом психологічної допомоги жертвам та заляканим свідкам, а також повному соціальному забезпеченні осіб в разі суттєвої зміни їхнього способу життя. Мається на увазі допомога в переїзді (перевезення речей за рахунок держави), в працевлаштуванні за новим місцем проживання, влаштування дітей в школи, фінансова підтримка протягом певного часу (за умови, коли особа не збагачується, а лише підтримує свій колишній фінансовий рівень), психологічна реабілітація тощо. Все це говорить про комплексність законодавства та потребує правового регулювання як в галузі фінансового права так і трудового, цивільного. На жаль, в Україні відповідними органами надається переважно лише особиста охорона та охорона майна [12, с. 92].

Відповідно до п. 15 Рекомендацій РЄ (2005) 9 свідки/особи, які співпрацюють з органами правосуддя, яким погрожують, мають право на отримання відповідного захисту, враховуючи конкретні характеристики справи і особисті потреби охоронюваної особи [15]. Розкриваючи інформацію, свідок ставить під загрозу своє життя, здоров'я, свободу, фізичну недоторканність або своє майно. В кожному конкретному випадку необхідно оцінити рівень загрози, її реальність. Цього вимагає також ст. 20 Закону [3] як підставу для прийняття відповідного рішення. При проведенні такої оцінки ключову роль повинні

відігравати орган досудового розслідування та психолог, адже в деяких випадках свідок, перебуваючи у стані психологічного стресу, відчуває не реальну, а уявну небезпеку. Тому важливо, щоб свідку була надана психологічна допомога для того, щоб визначити обґрунтованість причин побоювання. Також стоїть питання про доцільність та пропорційність заходів відповідно до характеру загрози, адже не до кожного свідка доцільно, наприклад, приставляти особисту охорону. Закон не визначає точних критеріїв, за якими можна визначити необхідні та достатні засоби захисту, використовуючи натомість оціночні поняття «у разі необхідності», «за наявності загрози» тощо. Таке формулювання є досить розпливчатим, не дозволяє співставити затрати на заходи забезпечення та рівень загрози, тому остаточне рішення залежить від оцінки фактів та обставин органом, що приймає рішення. Дискреційний характер повноважень, зважаючи на велику кількість уповноважених суб'єктів (слідчі, прокурори, судді), призводить до неефективного використання наданих законом засобів [17, с. 125].

Тобто, характер норм дозволяє застосувати будь який засіб захисту до злочину будь якої тяжкості, навіть за явної непропорційності та відсутності суттєвої вигоди для слідства. Наприклад, згідно з даними Єдиного реєстру судових рішень Хмельницьким міськрайонним судом Хмельницької області 6 січня 2017 року застосовано заходи безпеки у вигляді особистої охорони потерпілого у кримінальному провадженні стосовно особи, що обвинувачується за ч. 1 ст. 190 КК України. Заходи безпеки застосовано за заявою потерпілого щодо погроз на його адресу з вимогами відмовитись від обвинувачення [19].

Доцільним буде встановлення переліку злочинів, під час провадження за фактами яких можна застосувати заходи забезпечення безпеки осіб. Цей перелік може формуватися як за ступенем тяжкості вчинюваних злочинів (згідно ст. 12 ККУ), як це зроблено в США та ФРН, або абстрактно, шляхом вказівки на предмет посягання чи характеристики способу вчинення (наприклад, злочини, що вчинені групою осіб, організованою групою чи злочинною організацією; тероризм, корупційні злочини тощо). Так,

позапроцесуальні заходи захисту свідків у Бельгії та Італії можуть використовуватися тільки у випадках певних злочинів. Згідно з законодавством Литви вони можуть бути використані за тяжкі злочини [4, с. 140].

Важливо також відмітити різне місце в системі органів державної влади тих структур, що покликані забезпечити безпеку свідків. В США в рамках програми WITSEC відповідні заходи покладені на Службу судових приставів, в ФРН цим займається спеціальний підрозділ кримінальної поліції. В Австрії, Словаччині та Великобританії захист свідків забезпечується поліцією, в Нідерландах програма діє в рамках виконавчої та судової влади [17, с. 124; 24]. Ключова ознака в наведених прикладах — ці органи мають оперативну автономію і не беруть участь у підготовці справи чи розслідуванні, що відповідає п 28 Рекомендацій РЄ (2005) 9 [15]. Відповідно ж до ст. 3 Закону [3] перелік органів, що приймають та виконують рішення про здійснення заходів безпеки повністю складається з органів досудового розслідування та виконання покарань, а розподіл здійснюється залежно від підслідності справи. Фактично, ці органи є стороною обвинувачення, вони не наділені відповідною автономією, а високий ступень роздробленості за підслідністю говорить про відсутність будь якої спеціалізації та відповідно навчених співробітників. На додачу, слід вказати, що між цими органами відсутня координація та якісна взаємодія, зважаючи, що відсутній також єдиний центр у вигляді органу координації, можна говорити про невисоку ефективність існуючого інституту забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

Таким чином, вважаємо, що в Україні необхідно створити спеціалізований орган з питань виконання заходів захисту осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Він може бути створений як власне новий та самостійний орган, або як структурний автономний підрозділ кримінальної поліції. Головна мета — набір спеціально навчених осіб та створення єдиного центру для координації рішень та дій органів досудового розслідування.

Важливим є питання про те, який орган приймає рішення про застосування заходів безпеки. В деяких країнах рішення щодо застосування

заходів безпеки приймається однією посадовою особою (міністр юстиції, прокурор чи керівник поліції). У Німеччині рішення щодо включення у програму або виключення з неї приймаються підрозділом, що забезпечує безпеку осіб, та державним обвинувачем [4, с. 141]. В Україні такими особами є, відповідно до п. 2 ст. Закону, слідчий, прокурор та суд, а також орган, що здійснює оперативно-розшукову діяльність. Вважаємо, що перелік осіб хоча і є широким, проте не свідчить про можливість надання ними об'єктивної оцінки тим загрозам, про які повідомляє свідок чи постраждалий. В даному випадку важливим є наявність в уповноваженого суб'єкта сукупності навичок, вміння та знання в даній сфері. Не завжди такі знання пов'язані з обійманням посади юридичної направленості, тут, очевидно, необхідними є знання психології поведінки людини в умовах постійного страху та залякування, це дозволить дійсно оцінити рівень загрози і підібрати виважене рішення. Передові практики європейських держав передбачають створення міжвідомчої Комісії, яка приймає рішення про включення свідка до програми захисту. В Італії та Бельгії ПЗС реалізується багатoproфільними органами: комісією в складі заступника державного секретаря Міністерства внутрішніх справ, суддів, прокурорів, експертів у сфері організованої злочинності [17, с. 125].

Слід зазначити, що важливим критерієм для включення до ПЗС повинен бути внесок свідка у вирішення справи шляхом надання показань: він повинен бути суттєвим і мати вирішальне значення. Це відповідає зарубіжній та європейській практиці, коли ПЗС застосовується лише до тих осіб, без свідчення яких неможливо встановити злочинця, його місцезнаходження або суттєві обставини справи [15].

Необхідно зважати, що заходи забезпечення безпеки потребують значних фінансових та матеріальних, тому при прийнятті рішення про їх застосування слід зважати на такі принципи, як: пропорційність, необхідність, субсидіарність. Необхідність означає, що відсутні інші докази, які можуть вважатися достатніми для вирішення справи. Пропорційність пов'язана з можливістю втручання заходів захисту в право обвинуваченого на

справедливий суд, наприклад, обмежуючи право допитувати свідка щодо його особи. Відповідно, слід застосовувати найменш жорсткі заходи (від найменшого до найбільшого), що будуть достатніми в кожному конкретному випадку. Зважаючи, що поточне законодавство не містить такої класифікації, органи, уповноважені приймати рішення, кожного разу вимушені спиратися на обставини справи.

В п. 25 Рекомендації (2005) 9 Ради Європи міститься положення щодо введення інституту термінових і тимчасових заходів, що діятимуть до того, як буде розглянуто питання щодо включення особи до ПЗС [15]. Зважаючи на наведені вище критерії застосування заходів захисту, належним суб'єктом, який може надати попередню оцінку показанням свідка під час кримінального провадження, вбачається процесуальний керівник — прокурор. Він є відносно автономним суб'єктом та здатний забезпечити оперативність такого рішення, на відміну від слідчого судді чи слідчого. Відповідними повноваженням слід наділити Генерального прокурора, його заступників, керівників регіональних прокуратур [17, с. 126]. Зважаючи на вимоги до заняття відповідних посад ці особи мають відповідний життєвий та фаховий досвід і здатні приймати виважені рішення про проведення тимчасових заходів захисту.

Таким чином, наявні в Україні інструменти для забезпечення безпеки осіб у кримінальному судочинстві мають спільні риси з європейською практикою, вбачається закріплення в законодавстві найбільш суттєвих європейських стандартів, що дає широкі перспективи до в подальшої гармонізації та зближення законодавства. Водночас, виділено суттєві прогалини та недоліки законодавства, що знижують ефективність роботи інституту в цілому, необхідними є комплексна розбудова на основі наведених зауважень та подальші теоретичні дослідження з питань адаптації європейських норм відповідно до наших правових традицій.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеної роботи можна зробити наступні висновки:

1.Заходи безпеки щодо учасників кримінального судочинства (свідків, потерпілих та їх близьких) в зарубіжній практиці існують як частина комплексного інституту забезпечення безпеки таких осіб, що іменується переважно як програма захисту свідків — ПЗС. Комплексний підхід на прикладі США країн ЄС означає наступне: поєднання процесуальних гарантій та процедур в рамках судочинства з одночасним забезпеченням фізичного захисту вразливих осіб; соціально-економічний супровід свідків в рамках програми, що включає допомогу в переселенні та наступну соціальну адаптацію, працевлаштування; гарантування фінансової та психологічної допомоги. Системний характер виявляється у залученні до програми широкого кола органів, як урядових так і місцевих.

2.Наявні в Україні інструменти для забезпечення безпеки осіб у кримінальному судочинстві мають спільні риси з європейською практикою, вбачається закріплення в законодавстві найбільш суттєвих європейських стандартів, що дає широкі перспективи до в подальшої гармонізації та зближення законодавства. Проте, відсутній комплексний характер правового регулювання, що слід вважати головною проблемою на шляху до ефективного захисту.

3.Необхідним кроком є уніфікація, зближення законодавства України та ЄС шляхом розроблення концепції перетворення поточного інституту захисту свідків на аналог програми, що діє в США та країнах Європи. Необхідний перелік рекомендацій наданий Радою Європи. При цьому, перенесення досвіду необхідно проводити з урахуванням відмінності правових систем та традицій, зокрема, це стосується неможливості втілення в українському законодавству принципу «пріоритету свідка» та використанні окремих засобів захисту.

4. Концепція повинна містити наступні положення: перелік (категорії) осіб, придатних до участі в ПЗС; критерії злочинів, за якими можлива ПЗС;

система органів, які приймають рішення та реалізують їх; перелік прав та обов'язків учасників ПЗС; перелік заходів забезпечення безпеки з критеріями їх застосування; психологічна допомога та фінансові гарантії учасникам ПЗС; тимчасові заходи захисту до включення особи до ПЗС; договір про співпрацю зі слідством; прийняття єдиного НПА з даних питань;

5. Наразі органи, що приймають рішення про застосування заходів захисту мають суттєву кількість дискреційних повноважень. Слід виправити це, ввівши систему критеріїв для оцінки: рівня важливості свідка для слідства; рівня небезпеки, що йому загрожує; пропорційності та доцільності прийнятих заходів. Одночасно слід створити новий, самостійний орган, який буде приймати рішення про включення осіб до ПЗС, його склад повинен формуватися різними гілками влади та включати осіб з відповідним життєвим та професійним досвідом. Цей орган стане центром координації та взаємодії слідчих органів. Також слід виділити осіб, що реалізують заходи безпеки, в окремий самостійний підрозділ/орган, автономія та спеціалізація довозлять їм ефективно виконувати завдання.

6. Необхідним кроком до вдосконалення діючого інституту вбачається розробка договору (меморандуму), що укладатиметься з особою, до якої будуть застосовуватися заходи захисту. В ньому слід викласти умови перебування під захистом (не з'являтися у людних місцях; не спілкуватися з деякими особами; слідкування за житлом тощо); в разі порушення умов договору особа повинна притягатися до відповідальності (штраф, арешт тощо). Необхідним також є розширення переліку засобів (заходів) забезпечення більш гнучкими методами роботи, як от допомога психолога, повідомлення про місцеперебування підозрюваного (обвинуваченого, засудженого, звільненого), соціальне забезпечення особи на час її переміщення/переховування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1.Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
- 2.Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/para522#n522>
- 3.Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 року № 3782-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>
4. Азаров М. Ю. Досвід роботи Італії та Німеччини щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві / М. Ю. Азаров // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) : наук.-практ. журн. – К., 2003. – № 7. – С. 139 – 145.
- 5.Гриньків О.О. Заходи забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві: монографія / О. О. Гриньків, А. О Ляш [Електронний ресурс]. – Режим доступу: irbis.library.te.ua/cgi-bin/irbis64r_15/cgiirbis_64.exe?...
6. Гриньків О.О. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства : становлення і розвиток в окремих зарубіжних країнах / О. О. Гриньків // Право і суспільство. – 2007. – № 4. – С. 89 – 92.
- 7.Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_114
- 8.Європейська конвенція щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів (ETS N 116) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_319
- 9.Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства в Україні та зарубіжних країнах : порівняльний аналіз : навчальний посібник / [В. К.

- Шкарупа, М. В. Коваль, В. М. Андрущук та ін.]. – Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2007. – 194 с.
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004
 11. Ноздренко М. В. Міжнародний досвід із забезпечення безпеки осіб, взятих під захист / Ноздренко М. // Економіка, фінанси , право [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/ecfipr_2015_5_8.pdf
 12. Орлеан А.М. Процедура забезпечення безпеки учасників кримінального провадження: адаптація законодавства України до Європейських стандартів / А.М. Орлеан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/18171/1/%D0%9E%D90.pdf>
 13. Підтримання прокурором державного обвинувачення : підручн. [для студентів вищих юридичних навчальних закладів] / Є. Блажівський, М. Якимчук, І. Козьяков, М. Туркот та ін. – К. : Національна академія прокуратури України, 2014. – 512 с.
 14. Рекомендація № R (97) 13 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо залякування свідків і прав сторони захисту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B](http://scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B)
 15. Рекомендація № Rec (2005) 9 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B](http://scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B)
 16. Рекомендація R (85) 11 Комітету міністрів державам-членам стосовно положення потерпілого в межах кримінального права та кримінального

- процесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_127
17. Семків Т. Удосконалення забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні / Т. Семків // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2017. – № 3(15). – С. 119–128 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/3-2017/semkiv.pdf>
 18. Серебрянський П.В. Порівняльно-аналітична характеристика правового регулювання застосування заходів забезпечення безпеки до учасників кримінального процесу (зарубіжний досвід формування правової доктрини) П. В. Серебрянський // Право і суспільство. – 2016. – № 3. – С. 194–198 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2016/3_2016/part_1/38.pdf
 19. Ухвала Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області суду від 6 січня 2017 року у справі № 686/15505/16-к [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64021478>
 20. Шапакидзе В. Я. Обеспечение процессуальной безопасности частных лиц в досудебном уголовном производстве : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс ; криминалистика и судебная экспертиза ; оперативно- розыскная деятельность» / Вахтанг Ясонович Шапакидзе. – Волгоград, 2003. – 28 с.
 21. Falcon, G. (2013, 2 16). Inside the witness protection program. CNN. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://edition.cnn.com/2013/02/16/justice/witness-protection-program/>
 22. United States of America, Department of Justice, Office of the Inspector General, Audit Division, United States Marshals Service: Administration of the Witness Protection Security Program : Executive Summary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://oig.justice.gov/reports/USMS/a05usms/final.pdf>

23. Victim and Witness Protection Act of 1982. – Public Law. 97-291-
Oct.12/1982 [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/STATUTE-96/pdf/STATUTE-96-Pg1248.pdf>
24. Witness Security Program. U.S. Marshals Service [Электронный ресурс]. –
Режим доступа: <https://www.usmarshals.gov/witsec/>